HISTÒRIA D'UNA PARAULA: ELS EXVOTS, ENTRE LA DEVOCIÓ I L'ART POPULAR

Albert Turull

A les parets de moltes esglésies i santuaris del nostre país, i a Sant Magí també (o a Sant Ramon, posem per cas, on n'hi ha una col·lecció ben pintoresca, o al Camí), hi ha petits quadres, figures, objectes i lemes que, dedicats a un sant determinat (si no directament a Crist o a la Mare de Déu, que ja són paraules majors), tenen com a objectiu agrair un favor, una intervenció miraculosa en una malaltia o un mal tràngol, davant la qual hom va fer la corresponent promesa (un *vot*, se'n diu, d'això), que després compleix fent-ho públic d'aquesta manera abans tan popular. Són els exvots.

Efectivament, es tracta d'un element típic de la nostra societat, que ve dels temps en què religió i ideologia eren gairebé el mateix, de manera que les tradicions arrelades en la cultura popular se solien manifestar a través de fenòmens profundament vinculats amb el cristianisme. Un cristianisme, això sí, arran de terra: res de teologies de filar prim, res de jerarques poderosos tant al cel com a la terra, sinó gent, gent del poble que, en la seva creença sincera, agraeix amb un quadre –normalment d'art escàs, però això no compta– el fet d'haver salvat una cama de sota el carro, o de tornar sa i estalvi de la guerra d'Àfrica, o d'haver esquerat la filleta que els metges declaraven desnonada... Escenes típiques de decennis enrere, plenes de pagesos sense maquinària, de soldats i mules, apareixen amb colors estridents en quadres xics de gràcia insòlita, emmarcats per frases bastides amb una gramàtica no menys pedestre però radicalment autèntica i, per tant, inimitable.

L'objectiu d'aquest article, però –ja us devíeu suposar, els qui en coneixeu l'autor–, no és pas glossar el caràcter religiós –ni l'artístic– d'aquests objectes carregats de simbolisme, sinó esbrinar una mica d'on en prové el nom. És a dir, analitzar els components d'aquesta paraula, *exvot*, i trobar la clau del seu significat –i, en aquest cas, també, de la seva forma. Què vol dir *exvot*, en cadascuna de les seves parts? Doncs mirarem de treure'n l'entrellat.

En primer lloc, com ja hem mig apuntat, podem confirmar que la paraula *exvot* està formada per dues parts: *ex* i *vot*. De la primera diem que és un prefix (com el *des-* de *desfer*, l'*in-* d'*infeliç* o el *sub-* de *subdirector*, per exemple: cosa clara), mentre que la segona part, el *vot*, és l'element principal, en aquest cas el nom o substantiu al qual s'ajunta aquell prefix.

Molt bé: fins aquí sembla molt fàcil i evident. Però és que en realitat aquí comencen els problemes...

Perquè, fixem-nos-hi: sembla que el prefix *ex* apareix en força paraules, en general corrents en el llenguatge periodístic i, en algun cas, també en el quotidià, com ara *exfutbolista*, *expresident*, *exalcalde*, *exbanquer*, *expresidiari*, etc... Ja se sap: designen càrrecs que hom ha tingut però ja no, professions que s'han deixat enrere, i coses així.

Però, ¿de debò aquest *ex* és el mateix prefix que trobem a *exvot*?... I d'altra banda, pel que fa a la part principal de la paraula, semblantment, ¿aquest *vot* és el vot a què ens referim avui dia de manera més freqüent, és a dir, el sufragi electoral? La resposta és que no, és clar que no: ni una cosa ni l'altra! Ni l'*ex* dels exvots designa un antic càrrec o professió, ni el *vot* aquest té res a veure amb la democràcia i tal. Som ben bé en un altre món, en un altre àmbit de referències.

Tornem al principi, doncs, i anem a pams. Una cosa després de l'altra, poc a poc i amb bona lletra.

En primer lloc, repetim i deixem clar que aquest *ex* d'*exvot* no és de cap manera el mateix que el típic prefix *ex* que s'aplica a antics càrrecs o situacions (aquell d'*exministre*, etc.), de forma que, com és evident, *exvot* no significa pas "antic vot" ni "vot que ha deixat de ser-ho", ni res

per l'estil. Més aviat tot al contrari, com veurem. Podem preguntar-nos, però, si essent així, el cas de la paraula *exvot* és excepcional, és a dir, si és l'única en què tenim un prefix *ex-* que no significa pas el que acostuma a significar aquest prefix a la resta de paraules que solem utilitzar en català...

La resposta a aquesta pregunta és una mica més difícil de trobar i complicada d'exposar que l'anterior, però s'intentarà. D'entrada, diguem que no: que no és pas un cas únic ni aïllat, encara que sí bastant estrany o, per dir-ho d'una altra manera, diferent de la norma majoritària...

Veiem que, en efecte, a la majoria de paraules que comencen amb el prefix *ex* el seu valor és just aquell de "antic càrrec o professió". Ara bé, si ens hi fixem amb detall constatarem que hi ha molts altres mots que també comencen igual però que, evidentment, són d'una altra mena: *extintor*, per exemple (que no és pas un "antic tintor"!). Passa que per norma general aquest tipus de mots ja els tenim integrats en la llengua amb arrels tan fondes que, de fet, ni ens adonem que es pugui tractar d'un prefix: és el cas també de mots com *expert*, *exposició*, *excloure*, *excitar*, *excusa*, etc.

I és que en realitat la primera síl·laba de mots com els que acabem d'esmentar no ho és, ja, un prefix, sinó que podem dir tan sols que ho havia sigut en llatí –llengua de la qual, com sabeu, prové el català, igual que la resta de llengües anomenades per això neollatines o romàniques (castellà, francès, italià, etc.). És a dir, que es tracta de mots que van passar del llatí al català ja amb aquest primer element enganxat, de manera que, si bé efectivament en la llengua de Juli Cèsar o Ciceró aquell *ex* inicial es podia comprendre encara com un prefix amb la seva funció i el seu significat, no es pot pas afirmar que, en passar al català, aquestes característiques gramaticals es conservessin, sinó que aquestes paraules van funcionar ja com un bloc, sense tenir en compte el que haurien pogut ser antics prefixos o sufixos.

Més encara: se sap i podem comprovar que, en el fons, en llatí *ex* era una preposició –com ara en català ho són *de*, *amb* o *en*, posem per cas. I que, per tant, l'ús d'*ex* com a prefix ja en llatí era una cosa secundària, com reaprofitada de l'*ex* original, que era preposició (al capdavall, res d'estrany: vist en perspectiva, veiem que la majoria de prefixos en realitat abans havien estat preposicions...). Però no continuem gaire per aquí, que ens n'aniríem massa lluny. Tinguem present, només, que en llatí la preposició *ex* volia dir, més o menys, "derivat de, procedent de".

Era aquest, d'alguna o altra manera, el valor que va passar a funcionar com a prefix en mots com els que acabarien donant aquells *excitar* o *expert*, entre molts altres. Però ja hem dit que això, en català, de fet ja no és un prefix, sinó que ho era només en llatí, que és una qüestió diferent. Ara bé, sí que és cert –i amb això ja ens anem reaproximant als exvots!– que alguns mots catalans dels considerats cultismes (és a dir, que s'han agafat directament del llatí en època actual, sense sofrir la natural evolució dels segles entre una llengua i l'altra) contenen un primer element *ex* que, sense ser tampoc aquell de l'antic càrrec o ofici, sí que podem considerar clarament encara un prefix: just com en el cas d'*exvot*, vet aquí!

Aquest casos similars, però, ho són només a mitges. Un, per exemple, és la paraula *ex-libris*, que malgrat el seu aspecte descaradament llatí apareix com a tal als diccionaris catalans, inclòs el normatiu de l'Institut d'Estudis Catalans –i escrit així, amb guionet... Ja sabeu què és un ex-

libris: aquell senyal molt o poc artístic, adhesiu o amb segell, que es posa a la portada interior d'un llibre per indicar qui és el propietari d'aquell exemplar. La diferència formal entre els mots *ex-libris* i *exvot*, a part del guionet (qüestió quasi incomprensible, després de les últimes reformes de la norma lingüística catalana sobre aquest punt en particular), és que a *ex-libris* el segon element –aquell que hem anomenat principal o substantiu– està clarament en llatí (*libris*, forma en cas ablatiu de *librum*, d'on prové el català *llibre*), mentre que a *exvot* el segon element ja és pròpiament català, és a dir, evolucionat: *vot*, i no pas el seu antecedent llatí *votum* o la seva forma d'ablatiu *voto*...

Ja veieu, per tant, que tractant aquest tema ens trobem el llatí fins a la sopa! Doncs no us estranyi si anem una mica més enllà, i constatem que, tant en català com en altres llengües, fem ús també de determinats llatinismes (aquí sí que ja llatinismes purs i durs, sense evolució ni adaptació de cap mena) que igualment porten un *ex* a l'inici... Amb la diferència, remarcable, que aquí aquest *ex* va separat i ja no fa, doncs, pinta de prefix (ni llatí ni català, ni antic ni modern), sinó que funciona encara, simplement, com una preposició –que és allò que hem dit que era en origen. Es tracta d'expressions com ara *ex cathedra* ("des de la càtedra", emprada quan algú parla amb total autoritat), *ex nihilo* ("des del no-res": quan una cosa, una creació o un pensament apareix de sobte, com si fos en efecte del no-res), *ex ovo* ("a partir de l'ou": vol dir, doncs, "des del principi absolut") o *ex aequo* ("des de la igualtat, en un lloc igual en rang": s'empra, per exemple, per indicar que un premi no l'ha guanyat una sola persona o equip sinó que es decideix d'atorgar-lo a dos alhora, sense que un es pugui considerar per davant de l'altre).

En resum, doncs, podem dir que hi ha com a mínim tres menes d'*ex*, o de mots començats per *ex*: els mots catalans on *ex-* és un prefix clar que vol dir "antic càrrec" o similar (*exministre*, etc.), els mots catalans on una primera síl·laba *ex* ja no es pot considerar un prefix (sinó que ho fou en els mots llatins de què deriven: *exposar*, etc.) i els termes cultes –llatins encara o un poc adaptats– on *ex*, més que un prefix, es pot veure encara com una preposició, que volia dir "des de", "derivat de"... I en tot això, on situem el cas d'*exvot*? Doncs francament, no acaba d'encaixar

enlloc.

D'una banda, és clar que no és el primer cas (no significa allò), i diríem que tampoc el segon (té encara massa entitat de prefix segmentable), de manera que la temptació és encasellar-lo amb el tercer grup, amb el qual efectivament té punts de contacte: sobretot el significat "derivat de"... però (sempre hi ha un però!) no hi lliga el caràcter evolucionat (no culte) del nom al qual s'ajunta (*vot*, i no *votum* ni *voto* en llatí), ni tampoc el fet que sigui precisament un prefix, que s'escriu tot junt amb la resta del mot, no separat com en els veritables llatinismes (*ex nihilo*, etc.), ni amb guionet com en els semiadaptats (*ex-libris*). Per tant, podríem dir que *exvot* constitueix un exemplar a part de mot amb *ex*, i que, si de cas, el podríem situar a cavall entre el segon i el tercer dels grups que hem establert: hi fa de prefix català –o catalanitzat– però amb un valor del tot diferent de l'habitual.

Anem ja doncs, un cop tancades les llargues disquisicions sobre la primera part de la nostra paraula, a la segona part, que de fet, com hem dit, és la pròpiament substantiva, la principal: el *vot*.

Comencem per aclarir –o recordar– que, com passa molt sovint, estem davant d'una paraula polisèmica, és a dir, que té diferents significats tanmateix relacionables entre si al llarg de la història, encara que sigui remotament (és el cas de mots com *operació*, *cua* o *caragol*, cadascun dels quals vol dir diferents coses). Pel que fa en particular a *vot*, hi ha almenys tres significats que hem de tenir presents, si bé evidentment és un de sol el que intervé en la formació del terme *exvot*.

El diccionari normatiu, és a dir, el de l'Institut d'Estudis Catalans de 1995, en un article bastant extens, que no reproduirem pas, perfila en essència dues línies de significat prou diferenciades (dins de les quals hi ha una munió d'altres matisos i casos concrets: això el fa tan llarg). Aquestes dues línies bàsiques són, de fet, les que ja hem apuntat a l'inici del nostre text: d'una banda, el vot com a element religiós i, d'altra banda –i per aquest ordre, significativament–, el vot com a expressió clau del sistema democràtic. És evident, doncs, que el cas que ens ocupa no és aquest darrer, atès que els exvots no tenen absolutament res a veure

A. T. V. — 920 - Santuario de S. MAGIN DE LA BRU
Ex-votos à S. Magin

amb el fet de votar, en el sentit de dipositar una papereta en una urna o aixecar la mà en una reunió; és una altra cosa: sens dubte, relacionada amb la primera accepció –de fet l'originària, com veurem– de la paraula *vot*, és a dir, la religiosa. És clar.

Així defineix el DCVB (l'anomenat *Alcover-Moll*, un diccionari clau en tots els sentits) la primera accepció –la religiosa– de la paraula vot: "Prometença que es fa a Déu o a algun sant; obligació que es contreu voluntàriament envers Déu". I ho rebla amb mitja dotzena de fragments de textos clàssics en què apareix ja aquest mot emprat amb aquest valor, des de Ramon Llull (segle XIII) fins a Jacint Verdaguer (segle XIX) tots dos, per cert, escriptors bàsics de la cultura de rerefons religiós al nostre país. Una tercera accepció també descrita pel DCVB és la de vot democràtic, si bé n'hi afegeix entremig una altra que efectivament es queda a mig camí, que és la de *vot* com a "expressió d'un desig sobre un esdeveniment futur o probable" (amb la frase d'exemple següent: "faig vots per la vostra felicitat").

Tanmateix, sembla clar que aquest darrer valor és una mera extensió del significat religiós originari, com de fet ho és també, encara que amb ulls actuals resulti menys evident, l'ús de *vot* com a "sufragi": fixeu-vos que tot remet, al capdavall, a l'expressió lliure d'una voluntat. Això en el fons és un vot, si bé amb l'important matís afegit, en el cas dels vots religiosos, d'una "prometença" i una "obligació" envers Déu...

Comptat i debatut, resulta innegable que és a partir dels vots religiosos, i just amb el sentit que acabem de comentar, que hem de trobar la clau explicativa de la nostra paraula, *exvot*. Tan clar és això, que podem ja afirmar, definitivament, allò que prou hem anat entreveient: que *exvot* és un mot format per la unió del prefix *ex* (però no el comú, sinó el lligat amb la preposició llatina *ex*, que vol dir "derivat de") a un substantiu preexistent, *vot*, que en primera instància al·ludeix a una promesa íntima de caràcter religiós.

Una promesa, vet aquí, que té un motiu concret –l'agraïment per un favor rebut o suposadament rebut– i que per tant la gent, en una cultura de caràcter marcadament religiós com era la tradicional, es veu impel·lida

a expressar de forma pública –transcedint així aquell caràcter íntim que per definició li hem d'atorgar en un primer estadi (fixeu-vos que és més o menys el mateix que passava i passa amb el dol: d'íntim a públic, amb variacions notables al llarg del temps). És llavors que hom tradueix l'agraïment, fet públic, en una ofrena, en aquest cas en un objecte barreja d'art i de fe: vet aquí els *exvots*. Exactament amb aquest sentit: "[fets] a partir dels vots", "derivats dels vots".

L'exvot, per tant, aclarim-ho, no és el *vot* mateix (la promesa), sinó la seva expressió pública i material, allò que n'és *derivat*: justament aquest és el significat que li aporta el prefix *ex*, sobre el qual hem donat tantes voltes abans.

I si algú vol aprofundir més encara en el cas, en la història d'aquests mots, que es llegeixi (i rellegeixi: és dens...) l'article del magne *Diccionari etimològic i complementari* de Joan Coromines dedicat a la paraula *vot* i la seva família lèxica (volum IX, pàgines 403-404). Hi trobarà en primer lloc l'etimologia de *vot* (ja en llatí *votum* volia dir "promesa feta als déus") i tot d'exemples clàssics en català –també des de Llull–, i, més endavant, els mots que en són derivats, començant pel verb *votar*, etc., i acabant, tot just, amb *exvot* (encara escrit *ex-vot*, però no en feu cas: som abans de l'any 95), al qual dedica encara no dues línies, per afirmar que "[prové] de la frase llatina *ex voto* 'a conseqüència del vot'": més o menys el que havíem dit (noti's que precisament perquè en llatí això encara era una frase, no pas un mot format, aquell *ex* hi és encara ben bé una preposició).

Doncs arribats en aquest punt, on el que calia explicar sobre els exvots ja està explicat, anem acabant. I fem-ho sense deixar el diccionari de Coromines, ja que ens hi dóna peu quan, enmig d'aquell documentat article, al·ludeix també, entre moltes altres qüestions, a expressions que deriven precisament d'una accepció antiga del verb *votar*, que al seu torn, com *exvot*, ve directament d'aquells vots en principi religiosos i expressius. Ens referim a frases fixades del tipus "voto a ...!", entre les quals destaquen (perquè evidentment són a l'arrel d'aquesta part de la història) les de tipus directament religiós: *voto a Déu!* i *voto a Cristo!* Que, per cert, no s'han d'interpretar pas com a blasfèmies (del tipus de

les exclamacions vulgars que comencen per *mecàgon...!*, fórmula que òbviament deriva de "me cago en"), sinó que, just pel sentit religiós de *vot* i *votar*, serien com una manera de remetre la pròpia voluntat a la divina, d'encomanar-s'hi...

Sigui com sigui, és un fet que les al·lusions a la divinitat en el llenguatge popular i vulgar han estat sovint mal vistes des de molts sectors de la societat i de l'església, de manera que, per tal d'evitar una referència tan directa, s'han acabat generant eufemismes: paraules o expressions (de vegades sense sentit, de vegades similars a altres de sentit ben diferent) que substitueixen la que convé evitar. D'exemples n'hi ha a dotzenes: "catsun dena", "mecatxis l'olla", "òndia", "ostres"... Doncs bé, també pel que fa als "voto a" tenim –i Coromines recull i explica– casos ben clars, com ara el famós *vatua!*, que no és res més, com ja deveu haver sospitat, que una deformació eufemística d'aquell "voto a". Ara bé, és curiós que mentre en el cas de la divinitat suprema només s'ha transformat aquesta part de l'expressió i el seu nom s'ha conservat intacte (*vatua Déu!*), en canvi pel que fa a l'expressió paral·lela que es refereix al seu Fill l'alteració, l'eufemisme, ha acabat afectant els dos elements: és així que, al costat d'aquella antiga forma *voto a Cristo*, el que ha arribat fins avui, deformat pels segles (i, en aquest cas, per la intenció), és una expressió gairebé incomprensible, *vatualisto!*, que Coromines sàviament explica com la suma de l'acostumat canvi de *voto-a* a *vatua* i del més insòlit que consisteix en suprimir, del mot *Cristo*, just les dues primeres lletres, fins que s'assembla ni més ni menys que al castellanisme *listo*.

Bona jugada la de la llengua popular, que sense mirar acadèmies ni fronteres, juga amb els mots, amb els sons i amb els significats fins encaixar-los a les seves pròpies (i sovint canviants) necessitats expressives –incloses, quan cal, les necessitats de callar o evitar de dir...

No callem ni evitem res, nosaltres: al contrari, aprofitem l'ocasió, si se'ns permet, per renovar un compromís lliurement contret des de fa molts anys, i que de fet ja ens ve per tradició familiar: un vot per Sant Magí!

Cervera, juliol de 2005